

Стельмашук Жанна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-2368-4209,
e-mail: zhanna.stelmashuk@rshu.edu.ua

Сілкова Ельвіра

старший викладач кафедри математики з методикою викладання
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-2595-0606
e-mail: esilkova69@gmail.com

КРИТЕРІЙ ТА РІВНІ СФОРМОВАНOSTІ ЕМОЦІЙНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті уточнено, що емоційно-етична компетентність вчителя початкових класів являє собою здатність особистості усвідомлювати власні відчуття, почуття, емоції та потреби, керуванні власними емоційними станами, а також конструктивно та безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу на засадах емпатії, з дотриманням морально-етичних норм і правил.

На основі аналізу сутності та змістових характеристик поняття «емоційно-етична компетентність особистості» було розроблено критерії та показники сформованості емоційно-етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів (когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний). Когнітивний критерій характеризується наявністю і повнотою знань морально-етичних норм професійної діяльності, здатністю до ідентифікації власних емоційних станів та станів інших людей, причин виникнення емоційних станів та поведінки; уявлення про сучасні технології та засоби саморегуляції, подолання стресу, усвідомленого та емпатичного слухання, ненасильницької та безконфліктної комунікації. Мотиваційно-ціннісний критерій визначає ставлення майбутнього вчителя до морально-етичних норм як складової професійної діяльності, потребу розвитку емоційного інтелекту, гуманістичної установки на спілкування та взаємодію з учасниками освітнього процесу. Діяльнісний критерій передбачає здатність здобувача вищої освіти застосовувати емоційно-етичну компетенцію у спілкуванні та педагогічній взаємодії.

Обґрунтовано три рівні сформованості емоційно-етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів: високий, середній та низький.

Ключові слова: емоційно-етична компетентність, критерії, показники, рівні, майбутні вчителі початкової школи.

Постановка проблеми. Успіх професійної діяльності майбутнього вчителя початкових класів обумовлений рівнем сформованості його загальних та фахових компетентностей, однією з яких є емоційно-етична компетентність, що дає змогу педагогу повноцінно реалізувати на практиці таку трудову функцію, як «Партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу» (Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти», 2024, с. 18).

Отже, постає необхідність визначення критеріїв та рівнів сформованості означеної компетентності, що уможливить дослідження на практиці стану її сформованості у здобувачів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Наукова розвідка дає підстави констатувати, що в дослідженнях українських психологів та педагогів (С. Гречаник, Н. Гречаник, О. Лядобрук, Є. Кочерга, Н. Овчар, В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Скиба, Ж. Стельмашук, С. Пухно, Т. Щербак та ін.) зроблено акцент переважно на тлумаченні сутності поняття «емоційно-етична компетентність особистості». Однак наразі немає окремої праці, присвяченої визначенню критеріїв та рівнів сформованості емоційно-етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Мета статті – на основі аналізу нормативних документів, психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження обґрунтувати критерії та рівні сформованості емоційно-етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковий пошук уможливив висновок, що поняття «емоційно-етична компетентність вчителя» у психолого-педагогічній літературі постає як інтеграція змістових характеристик емоційної та етичної компетентностей.

Емоційна компетентність пов'язана й базується на розвитку емоційного інтелекту особистості та є динамічною комбінацією поглядів, цінностей, знань про емоції, вміння вираження, розуміння, керування власними емоціями та емоційним станом учнів, особистих якостей, що формує здатність успішно організовувати освітній процес на емоційній основі, засадах емпатії, поваги, співпраці. Етична компетентність є показником сформованості моральних цінностей і принципів особистості, проявляється в здатності майбутнього вчителя ухвалювати адекватні моральні рішення тарагувати в різних психолого-педагогічних ситуаціях без порушення норм педагогічної етики.

В оновленому професійному стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024) зазначено, що емоційно-етична компетентність являє собою три ключові здатності, які інтегруються між собою: 1) здатність

усвідомлювати особисті відчуття почуття, емоції, потреби та емоційні стани інших учасників освітнього процесу, керувати власними емоційними станами; 2) здатність конструктивно й безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу; 3) здатність усвідомлювати й поцінювати взаємозалежність людей і систем у глобальному світі (2024, с.18-19).

Слід наголосити, що Державна служба якості освіти України пропонує два критерії з показниками для оцінювання рівня сформованості емоційно-етичної компетентності вчителя: розвиток емоційного інтелекту учнів (вчить розуміти учнів власні почуття та емоції; педагогічно доцільно реагує на дитячі емоції; створює ситуацію успіху; володіє навичками емпатії) та емоційно-етична сфера особистості вчителя (педагогічна спрямованість емоцій; імідж вчителя відповідає педагогічній професії) (Методика експертного оцінювання професійних компетентностей учасників сертифікації шляхом вивчення їх практичного досвіду роботи, 2019, с. 3).

Отже, емоційно-етична компетентність є комплексом знань, умінь, навичок в емоційній сфері, що забезпечує ефективну самореалізацію соціумі, здатність до само ідентифікації та вияву власних емоцій і розпізнання емоцій інших, до саморегуляції емоцій і регуляції емоцій інших, до застосування емоцій на засадах емпатії, морально-етичних норм і правил (Ж. Стельмашук, 2024).

У нашому дослідженні емоційно-етичну компетентність майбутнього вчителя початкових класів будемо трактувати як сукупність знань в емоційно-етичній сфері, умінь вираження, усвідомлення і керування своїми емоціями та емоціями здобувачів освіти, подолання стресових і конфліктних ситуацій, що сприяє ефективній організації діалогічної взаємодії з батьками та учнями на засадах емпатії, морально-етичних норм і правил.

На основі матеріалу, пропонованого в «Професійному стандарті вчителя нового покоління» (2021), «Методиці експертного оцінювання професійних компетентностей учасників сертифікації шляхом вивчення їх практичного досвіду роботи» (2019, с.3), виділено компоненти емоційно-етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, як-то: 1) когнітивний; 2) мотиваційно-ціннісний; 3) діяльнісний.

Когнітивний критерій характеризується наявністю і повнотою отриманих знань. Його показниками є: знання морально-етичних норм професійної поведінки та вимог до особистісних якостей майбутнього вчителя початкових класів; емоційна обізнаність, ідентифікація власних емоційних станів та емоційних станів інших людей, рефлексія своїх вчинків і причин виникнення емоційних станів та поведінки інших з точки зору норм педагогічної етики; уявлення про сучасні технології та засоби саморегуляції, подолання стресу, усвідомленого та емпатичного слухання, ненасильницької та безконфліктної комунікації; знання відмінностей між людьми, стратегій попередження, подолання і трансформації конфліктів.

Мотиваційно-ціннісний критерій визначає ставлення до морально-етичних норм як складової професійної діяльності, потребу розвитку емоційного інтелекту, гуманістичної установки на спілкування та взаємодію зучасниками освітнього процесу. Його показниками є: сформованість ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя початкових класів, усвідомлення ним ролі емоцій та дотримання принципів педагогічного такту й етики; гуманістична установка на спілкування та взаємодію зучасниками освітнього процесу на засадах емпатії.

Діяльнісний критерій передбачає здатність здобувача вищої освіти застосовувати емоційно-етичні компетенції у спілкуванні та педагогічній взаємодії. Показники: розвинута емпатія; уміння конструктивно реагувати на вияви емоцій, скеровувати та підтримувати увагу в процесі педагогічної діяльності з використанням етичних знань; володіти способами самозбереження психічного здоров'я, управління власними емоціями; конструктивно реагувати на стрес, конфліктні ситуації, сприяти порозумінню; застосовувати в освітньому процесі практики усвідомленого емоційного реагування (обирати та реалізувати доцільну емоційну реакцію, залежно від комунікативної ситуації); здатність організовувати діалог і полілог з учнями, іншими учасниками освітнього процесу та представниками громади, поважаючи права людини й суспільні цінності; застосовувати методику усвідомленого й емпатичного слухання та ненасильницької комунікації, етичної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу (Професійний стандарт вчителя нового покоління, 2021).

З огляду на обґрунтовані критерії та показники емоційно-етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів ми виділили три рівні її сформованості: *високий, середній та низький*.

Високий рівень сформованості емоційно-етичної компетентності майбутнього вчителя початкових класів характеризується наявністю повних професійно-етичних знань та умінь, що забезпечують вибір ним свідомої етичної та емоційно доцільної, конструктивної поведінки; здатність усвідомлювати особисті відчуття, почуття та емоції, потреби та емоційні стани інших учасників освітнього процесу; повнотою уявлень просучасні технології та засоби саморегуляції, подолання стресу, ненасильницької та безконфліктної комунікації. Особистості притаманне усвідомлення цінності розвиненого емоційного інтелекту, гуманістичної установки на спілкування та взаємодію з учасниками освітнього процесу. Здобувач освітнє володіє високим рівнем емоційного інтелекту та здатний розвивати його в учнів; готовий до конструктивної та безпечної взаємодії з учасниками освітнього процесу з дотриманням норм педагогічної етики.

Майбутні вчителі початкових класів, які володіють середнім рівнем сформованості емоційно-етичної компетентності, мають фрагментарні професійно-етичні знання та уміння, що не завжди забезпечують вибір ними свідомої етичної та емоційно доцільної, конструктивної поведінки;

припускаються помилок та не завжди здатні правильно усвідомлювати особисті відчуття, почуття та емоції, потреби та емоційні стани інших учасників освітнього процесу; мають неповні уявлення про сучасні технології та засоби саморегуляції, подолання стресу, усвідомленого та емпатичного слухання, ненасильницької та безконфліктної комунікації. Не повною мірою розуміють роль розвиненого емоційного інтелекту, гуманістичної установки на спілкування та взаємодію з учасниками освітнього процесу. Здобувачі освіти володіють достатнім рівнем емоційного інтелекту та здатні забезпечити його розвиток в учнів; не завжди спроможні конструктивно й безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу відповідно до норм педагогічної етики.

Низький рівень сформованості емоційно-етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів характеризується тим, що вони не до кінця усвідомлює значущість емоцій та дотримання норм педагогічної етики у професійній діяльності; мають труднощі в ідентифікації особистих відчуттів, почуттів та емоцій, потреб та емоційних станів інших, аналізі їх вчинків; мають поверхнєві уявлення про сучасні технології та засоби саморегуляції, подолання стресу, усвідомленого та емпатичного слухання, ненасильницької та безконфліктної комунікації. Не надають належного значення розвитку емоційного інтелекту, гуманістичної установки на спілкування та взаємодію з учасниками освітнього процесу. Вирізняються низьким рівнем емоційного інтелекту та не здатні забезпечити його повноцінний розвиток в учнів; не вміють конструктивно й безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу відповідно до норм педагогічної етики.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, аналіз сутності та змістових характеристик емоційної, етичної та емоційно-етичної компетентностей дав змогу виділити критерії та рівні сформованості емоційно-етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у доборі методик для дослідження рівнів її сформованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Міністерство освіти і науки України (2024). *Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти»*: Наказ Міністерства освіти і науки України від 29 серпня 2024 р. за № 1225. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf. (дата звернення: 01.10. 2024).

Стельмашук, Ж. (2024). Емоційно-етична компетентність вчителя початкової школи як психолого-педагогічна проблема. *Інноватика у вихованні*: зб. наук. пр. Вип. 19. Том.2. / М-во освіти і науки України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т; упоряд.: О.Б.Петренко; ред.кол.: О.Б.Петренко, Н.Б.Грицай, Т.С.Ціпан та ін. Рівне: РДГУ. СС.163–170.

Професійний стандарт вчителя нового покоління. Міжнародний Фонд «Відродження». URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40007/1/Linnik_O_PSVPSH.pdf (дата звернення: 01.10. 2024).

Державна служба якості освіти України (2019). *Методика експертного оцінювання професійних компетентностей учасників сертифікації шляхом вивчення їх практичного досвіду роботи*: Наказ Державної служби якості освіти України від 01.03.2019 № 01-11/9 (в редакції наказу Державної служби якості освіти України від 21.02..2023 № 01-10/32). URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/2023.02.21-Metodika-2023-dodatki.pdf> (дата звернення: 01.10. 2024).

REFERENCES

Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2024). *Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity»* [About the Approval of the Professional Standard «Teacher of a General Secondary Education Institution»]: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29 serpnia 2024 r. za No 1225. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf. (data zvernennia: 01.10. 2024) [in Ukrainian]

Stelmashuk, Zh. (2024). Emotsiino-etychna kompetentnist vchytelia pochatkovoi shkoly yak psykhologo-pedahohichna problema [Emotional and Ethical Competence of the Primary School Teacher as a Psychological and Pedagogical Problem]. *Innovatyka u vykhovanni*: zb. nauk. pr. Vyp. 19. Tom.2. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Rivnen.derzh.humanit.un-t; uporiad.: O.B.Petrenko; red.kol.: O.B.Petrenko, N.B.Hrytsai, T.S.Tsipan ta in. Rivne: RDHU. SS.163-170. [in Ukrainian]

Profesiinyi standart vchytelia novoho pokolinnia. Mizhnarodnyi Fond «Vidrodzhennia». [The Professional Standard of a New Generation Teacher]. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40007/1/Linnik_O_PSVPSH.pdf (data zvernennia: 01.10. 2024) [in Ukrainian]

Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy (2019). *Metodyka ekspertnoho otsiniuvannia profesiinykh kompetentnostei uchasnykiv sertyfikatsii shliakhom vyvchennia yikh praktychnoho dosvidu roboty* [Methodology of Expert Evaluation of Professional Competences of Certification Participants by Studying Their Practical Work Experience]: Nakaz Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity Ukrainy vid 01.03.2019 No 01-11/9 (v redaktsii nakazu Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity Ukrainy vid 21.02.2023 No 01-10/32). URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/2023.02.21-Metodika-2023-dodatki.pdf> (data zvernennia: 01.10. 2024) [in Ukrainian]

CRITERIA AND LEVELS OF FORMATION EMOTIONAL AND ETHICAL COMPETENCE OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER

Zhanna Stelmashuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Theory
and Methodology of Education Department,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2368-4209,
e-mail: zhanna.stelmashuk@rshu.edu.ua

Elvira Silkova

University Teacher at the Mathematics with Teaching Methods Department,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0002-2595-0606
e-mail: esilkova69@gmail.com

Abstract. The paper specifies that the emotional and ethical competence of a primary school teacher is the ability of an individual to be aware of his own sensations, feelings, emotions and needs, to manage his own emotional states, as well as to interact constructively and safely with the participants of the educational process on the basis of empathy, in compliance with moral and ethical norms and rules.

Based on the analysis of the essence and content characteristics of the concept of «emotional-ethical competence of the individual», criteria and indicators of the formation of emotional-ethical competence of future primary school teachers (cognitive, motivational-value and activity) were developed. The cognitive criterion is characterized by the presence and completeness of knowledge of moral and ethical norms of professional activity, the ability to identify one's own emotional states and the states of other people, the causes of emotional states and behavior; understanding of modern technologies and means of self-regulation, overcoming stress, aware and empathetic listening, non-violent and conflict-free communication. The motivational-value criterion determines the future teacher's attitude to moral and ethical norms as a component of professional activity, the need to develop emotional intelligence, a humanistic approach to communication and interaction with participants in the educational process. The activity criterion assumes the ability of the student of higher education to apply emotional and ethical competence in communication and pedagogical interaction.

Three levels of formation of emotional and ethical competence of future primary school teachers are substantiated: high, medium and low.

Keywords: emotional and ethical competence, criteria, indicators, levels, future primary school teachers.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2024 р.